

1. A dolgozat kutatási feladatai

A dolgozat az angol idiomatikus nyelv egyfajta rendszerező megközelítésére vállalkozik. Azt vizsgálja, hogy a nyelv nem szó szerint értelmezendő elemei egy kaotikus és elemezhetetlen halmazt alkotnak-e, avagy felfűzhetőek egy rendszerező elv alapján, logikus és nagyrészt kiszámítható nyelvi eszközökként. A vizsgálódás alapjául a kognitív szemantika szolgál, mely radikálisan szakított a hagyományos nyelvészeti megközelítésekkel, s a nyelvet az ember, a környezete és más tényezők alakító hatásában látja. Ez, a korábbiaktól eltérő rugalmasság nagyban hozzájárult a dolgozat elméleti kereteinek meghatározásához.

Számos gyakorlati jellegű kognitív szemantikai mű bizonyította ennek az új nyelvészeti irányzatnak az alkalmazhatóságát, hiszen Lakoff és Johnson (1980.), Langacker (1987.), Kövecses (1990.) és mások számos elemzés révén mutatták be azt, hogy az angol nyelv milyen fogalmi rendszerre épült.

Mindez összeegyeztethető az angol nyelv fejlődési tendenciáival, azaz a szinkronikus vizsgálat mellett feltétlenül szükséges diakrón áttekintés is, amelynek tükrében az idiomatikus kifejezések már nem aberráns jelenségeknek tűnnek, hanem sokkal inkább a nyelvi fejlődés szükségszerű következményeinek.

Egy másik szempont, a térbeliség metaforikus kiterjesztése szerepének vizsgálata már jóval túlmutat egyetlen nyelv (adott esetben az angol nyelv) vizsgálatán, hiszen az elemi szintű kommunikációból kiindulva a nyelvi eszközök használata egyre finomabbá, tökéletesebbé vált. A térbeliség jelei még elvont szinten is nyomon követhetők, ahogy azt az előjárósók és a határozói részecskék jelenléte is bizonyítja. A térbeliségből elvont gondolati síkra történő átmenet vizsgálata rendkívül fontos nyelvtörténeti változásokat hoz a felszínre.

A dolgozat fő célja az, hogy a kognitív szemantika elméletére támaszkodva a figuratív angol kifejezések rendszerezhetőségét vizsgálja. A kiindulási pont tehát a térbeliség, amely alkalmazható a nyelvi eszközök metaforikus kiterjesztésére. A figuratív nyelv elemeiben fellelhető fogalmi rendszer a feltételezés szerint egységes, és már csak sematikus, azaz egyedi vonásoktól mentes formában kapcsolható össze a térbeliséggel. Ennek felismerésében segítenek a képi sémák.

A figuratív nyelv eszközei tehát egyrészt különböznek egymástól, másrészt összekapcsolja őket a fogalmi struktúrák alapjául szolgáló térbeliség. Mindezt a szakirodalom számos elméleti műve és elemzése bizonyítja (pl. Brugman, 1983.). A dolgozat kollokáció, frazális ige, idióma és metafora szótárak anyagából merít. Ilyen jellegű forrás kiválasztására azért került sor, hogy egységes képet nyújtson az absztrakt nyelvről, s annak alkotó elemeiről.

A disszertáció második fejezete a kognitív szemantika elemzés legfontosabb szempontjait ismerteti; elutasítja a kompozicionalitás elvét, kiemeli a képi sémáknak a jelentés metonimikus és metaforikus kiterjesztését elősegítő motiváló hatását, és a prototipikus jelentés szerepét a jelentésárnyalatok kialakuló rendszerében.

A harmadik fejezet *kollokációk, frazális igék, idiómák és metaforák* alfejezeteiben figyelhető meg a térbeliségtől metaforikus kiterjesztésen át vezető út, amely részben meghatározza a folyamat eredményeként születő fogalmi rendszert.

A negyedik fejezet mintegy ellenőrzésre nyújt lehetőséget, hiszen képi sémák segítségével veti össze a térbeli és a figuratív kifejezéseket. Alapvető szerkezeti hasonlóság fedezhető fel e két teljesen különböző nyelvi kifejezéscsoport között, ám, ez a fejezet inkább az utóbbi kifejezések bonyolult fogalmi rendszerének létrejöttét elősegítő képi sémák rendkívül jelentős szerepét hivatott megerősíteni.

Kontrasztív nyelvészeti megközelítésre nyújt lehetőséget a következő fejezet,

amelynek célja annak vizsgálata, hogy az angol és a magyar figuratív nyelv nyelvtörténeti fejlődést követően kialakuló kifejezései hasonlóak-e szemantikailag. A példák bizonyítják, hogy, habár különböző nyelvi eszközöket használ a két nyelv (angolban: *előjárószók, határozói partikulák*, míg a magyarban: *ragok, igekötők, névutók*), hasonló fogalmi rendszerek alakulnak ki bennük (*He is off his head* vs. *Elment az esze*), azaz *metonímiával kifejezett elválás és távolodás hiányos szellemi funkcionálásra* utal.

2. A kutatás ismertetése és eredményei

Úgy két évtizeddel ezelőtt jelentős változás következett be a nyelvészetben; a figuratív nyelv kutatását számos tényező figyelembevételével (társadalom, egyén, pszichológia stb.) szemlélő nyelvészeti irányzat jelent meg: a kognitív szemantika. Mivel a nyelvet nem pusztán izolált formában elemzi, lehetőséget nyújt számos olyan nyelvfejlődési elem megfigyelésére, amelyekre eddig nem volt lehetőség. A figuratív nyelv vizsgálatát a korábban meglévő nyelvészeti irányzatok nem tudták kellő alaposággal vizsgálni, holott ezáltal az angol nyelv igen jelentős része (ha nem a legfontosabb része) maradt ki az elemzésekből. Langacker (1987.:1) a következőképpen fogalmaz:

if figurative language were systematically eliminated from our database, little if any data would remain.

Az új diszciplína kialakulását elősegítő kutatók között szerepel Rosch (1973.), Reddy (1979.), Lakoff és Johnson (1980.). Langacker (1987., 1991.) a *Foundations of Cognitive Grammar* című kétkötetes átfogó jellegű művével lép be a kutatók új táborába. Lindner (1983.) és Brugman (1983.), Kövecses (1990., 1996., 1997. és 2000.) és Radden (1991.) pedig már gyakorlati, rendszerező munkájával is kivívja az olvasók elismerését.

A fent említett szerzők munkája jelentős mértékben rendszerezi a figuratív nyelvet a kognitív szemantika szempontjai alapján, ám nem átfogó jellegűek a teljes figuratív nyelvet illetően. Egy ilyen átfogó elemzés a célja ennek a dolgozatnak, amely jelentős mértékben támaszkodik a fenti szerzők eredményeire, elméleti és gyakorlati útmutatására.

Brugman és Radden (ibid) egyaránt rámutatnak arra, hogy a határozói partikulák és az előjárószók (pl. *quarrel over*) ok-okozatiságot is kifejezhetnek, vagyis az eredetileg térbeliség alapjául szolgáló eszközök alkalmazhatók elvont gondolatok kifejezésére is.

Hasonlóan vizsgálható meg az angol nyelv elvont kifejező eszközeinek eredete, valamint az, hogy vajon mindez csak véletlen eredménye, avagy szigorúan kötött bizonyos alapelvekhez (azaz a határozói partikulák csak bizonyos fogalmi kiterjesztésre alkalmazhatók; *out of, over* ok-okozatiság stb.) A dolgozat felépítését éppen ez az elv irányítja, hiszen figyelembe veszi azt is, hogy a határozói partikulák milyen *prototípikus jelentésre* vezethetők vissza, és az egymással rendszert alkotó jelentések milyen jelentéstartományokban alkalmazhatók. A prototípus jelentés egy nagyobb szemantikai rendszer kiindulópontját jelenti. Egy kategória tipikus példjaként magában hordozza azokat a szemantikai jegyeket, melyek jelen vannak, és kibővülnek a többiekben. Ismét Langacker azt mondja (1987.:492), hogy a prototípus egyrészt az az egység egy szemantikus rendszerben, melyet leginkább választanánk a kategóriát képviselő elemként, másrészt ez a terminus használható mintaként egy szemantikai mint sem szemantikus

kiterjesztésen alapuló kategorizáló viszonyrendszerben is.

A szavak jelentésének vizsgálatánál is fontosabb közösen rendszert alkotó jelentésárnyalatok áttekintése. Ziff (1960.:180) például a jelentésárnyalatokat egy szó bizonyos irányba történő *szemantikai elágazásának* tekinti. Brugman (1983.) pedig még közelebb visz a dolgozat céljához, mikor azt mondja, hogy az *over* egy példájának vizsgálatakor azt jelentésárnyalatnak tekinthetjük. Mindez alátámasztja azt a feltételezést, hogy egy-egy határozó részecske és előljárószó a jelentésárnyalatokon alapuló rendszert alkot, melyek a későbbiekben bonyolultabb fogalmi értelmezést kapnak metaforikus kiterjesztés által. A létrejövő fogalmi rendszer magyarázatot adhat arra, hogy a frazális igék jelentős része miért is alkot rendszert, nem pedig egy számos jelentéssel bíró kaotikus tömeget. A dolgozat a fentiekben körvonalazott elvek és működési törvényszerűségek alapján vizsgálja a *figuratív nyelv fogalmi rendszerét*, és veti össze az alapul szolgáló térbeli jelentésárnyalatokkal.

A *metaforikus és metonimikus kiterjesztés* alapvető és fontos szerepet játszik a szó szerinti jelentések szemantikai kiterjesztésében, s ezáltal a nyelv szókészletének bővítésében. A térbeli jelölések új metaforikus, illetve metonimikus tartalmat nyernek, ami nem csak mennyiségi szókincsgyarapodáshoz vezet, hanem minőségi változásokat is előidéz. A metaforizáció jelentős kreativitáson alapulhat, miközben a metonímiák alkalmazása egy a nyelvben tömegesen előforduló és elfogadott jelentés-átvitelen alapszik. Az a kifejezés például, hogy „Az *egész falu* az utcán van”, szinte minden egyes nyelvet anyanyelvi szinten beszélő személy által elfogadott és használt. A metaforák kialakulására jellemző spontaneitás gyakran hiányzik a metonímiák használatakor.

A kognitív szemantika elveti a kompozicionalitás elvét s Lakoff és Johnson (1980.), Brugman (1983.), Radden (1991.) és mások számtalan példán keresztül bizonyítják azt, hogy a metaforikus nyelv nagyobb része nem kompozicionális, és hogy a létrejöttük alapjául szolgáló térbeliség milyen fontos figyelmet érdemel. Lakoff és Johnson (ibid) például párhuzamot vonnak a különböző térbeli sémák (pl. UP-DOWN) és a komplex rendszert alkotó koncepcionális kiterjesztéseik között. A metaforikus kiterjesztés nem egyszerűen csak egy jelentés-tartományból másikba történő átlépésre nyújt lehetőséget, hanem a fizikális jelenségekre absztrakt kiterjesztéseik logikusan épülnek; hiszen például a 'The boss built up John's reputation' ugyanúgy növekedésre (bár absztrakt jellegűre) utal, mint az a mondat, hogy 'This district has built up recently'. A kollokációk (azaz állandósult szókapcsolatok között) számtalan, a fentiekhez hasonló példa figyelhető meg, ami nyilvánvalóan a térbeliség és a figuratív kifejezések közötti szoros kapcsolatra utal.

A különféle szerzők másként látják azt, hogy vajon a kollokációk tekinthetők-e idiomatikusnak, vagy sem. Cruse (1986.) szerint például az állandósult szókapcsolatok és az idiómák mindössze egymással határos kifejezések. A BBI kollokációs szótár szerzője szándékaival ellentétben nem tudta elkerülni az idiómák beépítését az anyagába, hiszen a *make up to sb* (= gain favour with) és sok más frazális ige állandósult kifejezés is, ám közben idiomatikus jelentést hordoz. Mindez két dolgot is bizonyít; egyrészt azt, hogy a kollokációk és az idiómák nem választhatók el teljesen egymástól, másrészt pedig a kollokációs frazális igék révén megfigyelhető és vizsgálható a térbeliség jelenléte (a határozói partikula révén).

Mint azt a kollokációk kategóriájának tárgyalásakor megfigyelhettük, a frazális igéknek két érdekes sajátossága is van. Állandósult szókapcsolatokként (azaz mint kollokációk) főként az ige vagy a határozói részecske által meghatározott jelentéstartalmat fejezik ki, és igen gyakran idiomatikus vonások jellemzik őket, miként az megfigyelhető az orientációs metaforák esetében, ahol a kollokációk is egyfajta

fogalmi keretet kínálnak. A 'Down at heel' például rossz körülményekre utal, míg a 'Down on luck' balszerencsére. A *down* szemantikai tartalma tisztán rossz és negatív jelenségek kifejezését teszi lehetővé, hasonlóan a frazális igéknél, (break down), idiómáknál (He is down in the mouth) tapasztaltakhoz. Valamennyi esetben eljutunk tehát az elvont gondolati tartalom kifejezéséig, amely a térbeliség emberi tapasztalati tényezőire épül. Másfelől az *up*, rendszerint ellentétes fogalmi rendszerre utal, mint azt az 'It's up to you' példa is sugallja; a cselekvő *dominanciája* a döntés- hozatalt illetően. Az emberi tapasztalatok hasonlóképpen mutatják, hogy ha valaki a 'csúcson' van (,on the top'), akkor lépéselőnyben van másokkal szemben, s mindez érvényes mind fizikális, mind átvitt értelemben.

A frazális igék vizsgálatokor jelentős nyelvtörténeti vizsgálat világít rá arra, hogy óangolból történő szerkezeti átalakulás során igék és határozói partikulák alakultak ki aspektus jelölésére (Brinton,1988.). Rot (1988.) rámutat, hogy az óskandináv fontos szerepet játszott az ige + határozószó (azaz határozói partikula) kialakulásában.

A határozó partikula pusztán aspektualitást kifejező szerepétől egészen a fogalmi rendszert kifejező képességéig jutunk el, ha megvizsgáljuk az azonos partikulát tartalmazó igéket, mint például a *think up*, *dream up*, *draw up* stb. esetében, ahol az *up* jelentése ,alkotás'. Miként a *build up* fizikális közegre utaló jelentése elcsúszhat az elvont értelmű jelentések irányába, és ahogy a *build up an image* mutatja, ugyanez következik be, csak fogalmi kiterjesztés formájában a fenti három frazális ige esetében is.

A frazális igék alkotóelemeinek vagy egyike vagy másika domináns a szemantikai jelentéstartalom meghatározásában. Bolinger (1977.:75) szerint a frazális igék kialakulásakor fontos, hogy az alkotó igék mennyire rugalmasak az idiomaticitás kifejezésekor. McArthur és Atkins (1974.:6) a frazális igék igei alkotó elemeként 6 fő ige csoportot alkalmazható:

- a/ mozgást kifejező igék (*go, come, run* etc.)
- b/ meghívást és rendelést kifejező igék (*invite, order, let* etc.)
- c/ az ún. 'üres igék' vagy a meghatározatlan jelentésű igék (*get, put, take*)
- d/ az egyszerű, egyszótagú -en szuffixumú vagy nélküli igék (*brighten, slacken* etc.)
- e/ egyszerű, egyszótagú főnevekből képzett igék (*chalk up, brick up* etc.)
- f/ latin eredetű, kétszótagú igék, melyekhez irány vagy hangsúly jelölése szükséges (*contract (out), measure (up)* etc.)

Lipka (1972.:188) megerősíti azt a feltételezést, hogy a határozói partikuláknak szintén kialakulhat önálló jelentése, miként az *out* (,hangosan') a *read out* példában vagy az *up* (,ismét') esetében bekövetkezik.

A frazális igék jelentős mértékben különböznek egyszavas szinonimáiktól. Az előbbieket a közvetlen hangvételű hétköznapi nyelv fontos részét képezik, míg az utóbbiak a hivatalos, és az anyanyelvi beszélők által sokkal kevésbé használt alternatívák. Sajnálatos módon az angolul tanulók túlnyomó többsége a hétköznapi nyelvhasználat során is inkább az egyszavas variánst használja, mivel az, úgymond könnyebben elsajátítható. A frazális igék rendszerezésének ezért is van rendkívüli jelentősége, hiszen a beszélt nyelvi alternatívák elsajátítását könnyítené meg, amelyből minden nyelvtanuló profitálna.

A frazális igék rendszerező vizsgálatokor több fontos jelenség is megvizsgálható:

- 1/ A fizikai jelentések absztrakt jelentésekké alakulnak
- 2/ A határozói partikulák sokféle, ám csoportosítható jelentéseket vehetnek

fel (mint a *knock off*, *throw off* és *toss off* kifejezésekben)

3/ Különböző határozó partikulák másféle aspektusból szinonima jelentést alakíthatnak ki (*make out - get on*).

A BREAK DOWN elemzése során a határozói partikulák egy sor rokon értelmű jelentésére bukkanhatunk; *rombolás*, *legyőzés*, *kudarcc*, *betegség*, *felbomlás* és *felbontás*. Ezek a jelentések magukban hordoznak egyrészt a/ negatív jelentéstartalmat, b/ sikertelenséget és c/ fizikai vagy szellemi egység felbomlását.

A DOWN különféle jelentéstartományokban fordulhat elő, kezdve a *térbeliséggel* (*fall down*), a *skaláris* (*fade down*, *calm down* etc.) és *skaláris-érzelmi* (*feel down*) jelentéseken keresztül egészen az *egyéb absztrakt* (*live down* bad reputation, *let down* etc.) jelentésig.

Az UP jelentése hasonlóképpen oszlik meg, hiszen mind a *térbeliség* (*cast up*, *flame up* etc.), mind pedig a *skaláris* (*boil up*, *add up* etc.), a *skaláris-érzelmi* (*buck up*, *charge up* de *be fed up with*) és az *egyéb absztrakt* jelentések (*think up*, *mess up*) kifejezésére alkalmas. Mindkét határozói részecske alkalmas tehát önálló fogalmi jelentés kifejezésére, amelyet számtalan szinonim jelentést hordozó, ám különböző igéket felhasználó példa bizonyít.

Az *idiómákat*, azaz a nyelvhasználatba beépülő, több szóból álló hagyományos kifejezéseket elsősorban anyanyelvi beszélők használják, főként azon oknál fogva, hogy nem rendszerezettek jelentős mértékben, és használatukat csak kevéssé áttekinthető gyakorlatok hivatottak megkönnyíteni. Az idiómák felépítésében óhatatlanul ugyanazok az elemek játszottak szerepet, mint például a frazális igék esetében: azaz a *térbeliség* és a határozói partikulák.

Az idiómák kialakulása összekapcsolható bizonyos metaforák nyelvhasználatban történő állandósulásával is. Az úgynevezett 'holt' metaforák (pl. *vasfüggöny*) számos esetben bekerültek az idiómák közé, mintegy bizonyítva a két kifejezéscsoport közötti átfedést, hasonlóságot. Fernando (1997.:75) hangsúlyozza, hogy az idiómákban ötvöződik az azokat alkotó szavak szemantikai egysége és grammatikai rugalmassága. Carter (1997.:320) a következőképpen definiálja az idiómákat:

(Idiom is): A sequence of words which functions as a single unit of meaning and which cannot normally be interpreted literally. For example, 'She's over the moon' contains the idiom 'over the moon' meaning 'happy'.

Már ha csak a *térbeliségből* is indulunk ki, akkor is azt figyelhetjük meg, hogy az *rendszerező* elvként az idiómák alapjául szolgál. Ezt bizonyítja éppen a Carter által megadott definíció, amely jelentését tekintve szorosan kapcsolódik a HAPPY IS UP ontológiai metaforához. Az ellenpólust a SAD IS DOWN idióma képviseli.

Az idiómák bizonyítottan képesek felpörgetni a kommunikáció menetét (Gibbs, 1980., 1986.), azaz rövidebb gondolkodási idő szükséges alkalmazásukkor, mint a szó szerinti nyelv használatakor. Ugyanakkor számos szó szerinti kifejezést tekintenek idiómáknak pusztán azért, mert összetettek és összetartozó elemek, ahogy erre Fernando (1997.:61) is rámutat.

Chafe (1970:9) hívja fel a figyelmet arra, hogy egyes idiómáknak eredetileg szó szerinti értelmezése volt, amely aztán metaforikus átalakuláson ment keresztül:

Presumably at an earlier stage of English *to drag one's feet* had only the literal meaning. At some point in the history of English a change occurred which amounted to the creation of a new semantic unit with the meaning alluded to above.

Lakoff (1987:38) cáfolja, hogy minden idióma szó szerinti jelentésre épülne, és

hozzáteszi, hogy egy egybefüggő fogalmi rendszer szolgál ezeknek a kifejezéseknek az alapjául. Példái egybevágóan a korábbiakban a frazális igéknél előforduló esetekkel, hiszen az UP *sikert és ambíciót*, míg a DOWN *sikertelenséget és az ambíció hiányát* fejezi ki. *They proved to be below our expectations, Joe is a high-flier*, és más figuratív kifejezések világosan kifejezik a fenti kettősséget. Ezek a metaforikusan alkotott kifejezések mindamelllett a nyelvhasználók testi érzékelésére épülnek, amely fontos szerepet játszik az idiomatikus kifejezések kialakulásában.

A metaforák -hasonlóságuk ellenére- jelentősen különböznek az eddigi kifejezés- csoportoktól. Kialakulásuk jelentésátvitel eredménye, amelynek során a kiindulási fogalom (az ún. tenor) bizonyos vonásai rávetülnek a cél-fogalom (az ún. vehicle) felhasználható vonásaira, és azonosságot nyernek velük.

Mindazonáltal a metaforák spontán kifejező eszközök, amelyeknek megértéséhez a hallgató kiindulási- és cél-fogalmat összekapcsoló vonásokat azonosító képességére is szükség van. A metaforák a nyelvszerkezet szinte valamennyi elemében előfordulnak. Dirven (1985.:88) számos példát vonultat fel a *hang* metaforától a *szó*, *kifejezés* és *diskurzus* metaforáig. Számos izgalmas kérdés tehető fel a metaforák kapcsán, mint például az, hogy melyek a sikeres és kevésbé sikeres metaforák; csak valós vagy mindössze feltételezéseken alapuló vonások is átkerülhetnek a kiindulási fogalomról a cél- fogalomra stb. A dolgozatban többek között ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatára is sor kerül, a teljesség lehetősége nélkül.

Ami a dolgozat szempontjából lényegesebb, az az, hogy a térbeliségen alapuló metaforizáció számos szempontból összekapcsolható az idiomatikus nyelv egyéb elemeinél tapasztaltakkal. A vizsgált korpuszban számos példa bizonyítja, hogy az emberi *emlékezés*, illetve *felejtés konténer-metaforákra* épül, azaz, ami emlékezetemben van, az a konténer belsejében található, míg a felejtés során az információ elhagyja a konténert:

My brother, I've saved you *in the icehouse* of my mind - Robert Lowell, "Her Dead Brother".

Old age begins when you *open the trapdoors of your memory* -Arthur Lundkvist, *Journeys in Dream and Imagination* (Metaphors Dictionary, 1996:281-283).

Az emberi tapasztalatokon alapuló UP-DOWN (FEL-LE) sémák hasonlóképpen mutatják be a FELEJTÉST az angol nyelvben:

Now, *buried under tons of years*, / my eye of sense till sees/ that mound coiled full of bright shining new years - Richmond Lattimore, "The Korean Mound at Peitaiho" (ibid)

A SIKER és a KUDARC kifejezése (SUCCESS and FAILURE) egy utazás *céljának eléréséhez* illetve *elvétéséhez* hasonlítható, ahogy az a következő példából kitűnik (ibid: 411-412):

Standing on the burning deck, President Clinton *sailed his ship to victory* in the House of Representatives tonight - R.W. Apple, Jr. *The New York Times*, May 28, 1993.

When I was *far away from the target* that my arrows never hit ... Lewis Mumford.

Az ÖRÖM (JOY) kifejezésekor a FEL séma érvényesül, sőt a *konténer-séma* bemutatja, hogy az érzelmek kicsordulhatnak egy metaforikus konténerből (ibid: 238-9):

Anna was intoxicated with the wine of admiration she had *aroused* - Leo Tolstoy, Anna Karenina.

Evidently she was always going to understand...the discovery made his cup of bliss *overflow* -

Edith Wharton, *The Age of Innocence*.

A *metonímiák* a metaforákhoz hasonlóan gazdagítják, bővítik a szókészletet, és különböző fogalmak gondolati társítására nyújtanak lehetőséget egyazon jelentéstartományon belül. Számos szerző definiálja, osztályozza a metonímiákat. Közülük Lakoff és Johnson (1980.:35-45) szerint azok mindössze egy entitás másikkal történő cseréjét jelentik. Nyilvánvalóan ennél többet akartak mondani; azt, hogy a metonimikus kiterjesztés során egyik fogalom egy másikkal történő cseréje a kettő közötti szoros asszociációs egyezésen alapszik, nem pedig véletlenszerű folyamat. Kövecses és Radden (1997.:3) a fentieknél pontosabb képet festenek a metaforákról:

Metonymy is a cognitive process in which one entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same ICM.

Igen gyakori metonímiák azok az esetek, amikor egy entitás része használatos a teljes entitás helyett. Ilyen példák fordulnak elő nagy gyakorisággal a figuratív nyelv szinte minden területén, hiszen:

High and low (= everywhere)
I cannot *take my eyes off her* (eyes a látásra utal)
Take one's mind off sth (a mind a gondolkodást fejezi ki) stb.

Hasonlóképpen a *one's blood boils* (magyarul: *forr a vére*) és *in cold blood* (magyarul *hidegvérrel*) idiomák közül az előbbi a HARAG megnyilvánulását kapcsolja össze a fizikális jellel, a testhőmérséklettel, míg az utóbbi ellentétes hőmérséklettel kapcsolható össze.

Kövecses (1990.:44) hangsúlyozza, hogy a metaforikus rendszer két fő forrása a *fogalmi metaforák* (Love is war) és a *fogalmi metonímiák* (Physical agitation stands for anger). Habár különböző működési mechanizmusok szolgálnak a metaforák és a metonímiák alapjául, a figuratív nyelvben betöltött szerepük vitathatatlanul rendkívül fontos. Néhány esetben pedig össze is kapcsolhatók egymással, ahogy azt Mac Cormac kifejti (1985). A szerző szerint, ha a „speedy” szóval írunk le egy futót, a metonímia nem lép át kategóriahatárt, és nem okoz szemantikai anomáliát, ám ha a „flash” szóval írjuk le, a *metonímia egyben metafora* is, hiszen a fény kategóriáját vesszük alapul (villámlás vagy vaku), és egy emberi lényre alkalmazzuk (szemantikai marker: *élő*).

A bennünket körülvevő fizikális és az általunk létrehozott elvont világ közötti kapcsolatot bizonyítják a *képi sémák*, amelyek szerkezeti hasonlóságokat mutatnak közöttük. Talán Johnson (1987.:19) ábrázolja be legpontosabban a képi sémákat:

a cluster of knowledge representing a particular generic procedure, object, percept, event, sequence of events, or social situation.

A képi sémák változatai, - konténer, forrás-út-cél, egész-rész, központ-periféria, fel-le stb. - rávilágít a fizikális és elvont jelenségek, viszonyok sokféleségére, amely azonban egyben behatárolható rendszert alkot.

A képi sémák és prototípusok egyaránt azt a célt szolgálják, hogy hogyan vonatkoztassunk el a rendelkezésünkre álló információhalmazból, vallja Zelinsky-Wibbelt (1993.:363). A sémák a jelenségek apró részleteire nem világítanak rá, hanem az általános jellegzetességekre fordítják a figyelmet. Brugman (1983.) számtalan példával igazolja a képi sémák nyelvi jelenségek elemzésére történő alkalmazhatóságát. A képi sémák alkalmazásakor sematikus hasonlóság figyelhető meg a különböző

szemantikai tartományok közötti metaforikus kiterjesztés kiinduló- és végpontja között. Mind az UP, mind pedig a DOWN sémák, szerkezetileg hasonló, ám fogalmi szinten eltérő térbeli- és elvont entitások összevetését teszik lehetővé. Az UP, például a fizikai emelkedést (Gwyneth walks up the hill every day, Bennett, 1975.:88) a skalárisan ábrázolható elvont jelentést (Cheer up!) kapcsolja össze, miközben az OVER a mozgást (Jack flew over the hill) és elvont gondolkodást (Jack thought it over) kapcsolja össze a képi sémák által. Emellett az elvont jelentés iteratív formát is felvehet, ahogy azt Radden (1991.) is illusztrálja *puzzle over* példával.

A magyar és angol figuratív kifejezések összevetése a térbeliség, mint az elvont nyelv metaforikus kiterjesztés általános alapjául szolgáló eszköznek a figuratív nyelv felépítésében betöltött szerepének vizsgálatára szolgál. Ennek az elemzésnek az elvégzésekor láthatjuk, hogy, habár a két nyelv elvont kifejező eszközei között nagy különbségek vannak, valójában a bennük használatos számos elvont értelmű kifejezés azonos térbeli alapra épül, amely elkerülhetetlenül hasonló gondolati elemek kialakulásához vezet.

Mindez némileg megkönnyíti az angol nyelv nyelvi jelenségeinek megértését, és, ha részben is, rendszerezését. A nyelvtanulók (és számos nyelvész) által rendszerezhetetlennek tekintett angol figuratív nyelv eredetének vizsgálatakor a fent említett kontrasztív nyelvészeti összehasonlítás is jelentősnek tekinthető, hiszen megvilágítja előttünk egyrészt az angol kifejezések eredetét, másrészt saját nyelvünk sokszor automatikusan kimondott kifejezéseinek eredetét.

3. A dolgozat eredményeinek összegzése. A téma további kutatásának lehetősége.

Az angol figuratív nyelv fogalmi rendszerének alapját képező térbeliség című dolgozat a teljesség igénye nélkül kívánta vizsgálni a térbeliség és az arra épülő elvont fogalmak viszonyát, a térbeliség metaforikus kiterjesztésének alapját, s azt, hogy ennek alapján milyen rendező elvek érvényesülnek az elvont angol kifejezések felépítésében.

Az idiomatikus nyelv elemeiben az információ strukturális továbbvitelét elősegítő, a térbeliség metonimikus és metaforikus kiterjesztését motiváló sémák hatnak, így nem csoda, ha mind a kollokációk, mind pedig az idiómák, a metaforák és a metonímiák esetében találkozhatunk például az UP-DOWN *sémákkal*, amelyekre maga a fogalmi rendszer is épül.

Az elvont értelmű angol kifejezések különbözőségük ellenére hasonló módon járulnak hozzá a szókincs bővítéséhez. Gondolkodásunkat áthatják az általánosan érvényesülő szerkezeti- gondolati elemek, miként a *konténer séma* is, amely az emberi kommunikációra vonatkozó kifejezések egy lényeges eleme (lásd Reddy, 1979).

A dolgozatban található elemzések, képi sémák és kontrasztív nyelvészeti elemzések rávilágítanak arra, hogy a térbeliség jelentős szerepet játszik az elvont kifejezésekben, és jelentős mértékű rendszerezhetőségüket is bizonyítja. Ugyanakkor látható, hogy ez a rendszerező elv nem csupán az angol figuratív nyelv egy részében, hanem általánosan is érvényesül, ami jelentős mértékben megkönnyíti a figuratív nyelvi elemek átfogó, rendszerező megközelítését. A dolgozat rávilágít arra, hogy ezek az elemek átfedést mutatnak egymással, ám különböznek is egymástól.

Valamennyi elemet áthatják a metaforikus kiterjesztés során alkalmazott sémák, mint az UP és DOWN, IN és OUT stb., ám koncepcionális szinten jelentős különbségek alakultak ki közöttük.

A képi sémák mindössze szerkezeti vonásokat rögzítenek és továbbítanak, miközben nem képesek a fogalmi rendszerek alakításába beleszólni. Általuk válik nyomon követhetővé azonban a jelentésárnyalatoknak az egymáshoz való viszonya.

A magyar és angol nyelv számos ponton különbözik egymástól, ám a térbeliség alapján kialakuló fogalmi rendszer éppen a közös alap, a térbeliség hatására meglepően sok egyezést mutat.

A dolgozat további lehetőséget nyújt arra, hogy jobban megértsük, hogy mit miért mondunk, akár angolul, akár anyanyelvünkön. A figuratív nyelv számos további elemzési lehetőséget rejt. Érdekes lehet annak vizsgálata is, hogy más, kulturális, szociális és egyéb tényezők által alakított nyelvekben, mint például a kínai vagy más nyelvekben, milyen koncepcionális rendszer alakult ki, és milyen metonimikus vagy metaforikus elemek járultak ennek kialakulásához.